

In the article changes which happened in the religious law of the Russian Empire during 1905–1907 are analyzed and legal positions of believers of late Protestant confessions after these changes are found out.

Key words: pacifism, sectarians, Baptists, Adventists, law.

Отримано: 8.10.2009

УДК 94(477.4)«1914-1917»:330.34

П. В. Кліщинський

СТАНОВИЩЕ ПРОМИСЛОВОСТІ, ПРОМИСЛІВ, ТОРГІВЛІ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті характеризується становище промисловості, промислів, торгівлі на території Правобережної України в роки Першої світової війни.

Ключові слова: промисловість, фабрика, підприємство, легка промисловість, харчова промисловість, млин, промисли, такса, торгівля.

Перша світова війна була великим потрясінням для суспільства. Вона надзвичайно негативно вплинула на соціально-економічний розвиток всієї Російської імперії. Губернії Правобережної України, які й раніше були одними з відсталих у промисловому розвитку провінцій Російської імперії, під час Світової війни опинилися в особливо важкому становищі.

Окремі аспекти досліджувались радянськими та сучасними українськими дослідниками: І.С. Зелениюком [9], В.О. Кудею [12], О.П. Реєнтом та О.В. Сердюком [20, 21], О. Соловйовим [22], П. Григорчуком й І. Романюком [3] та ін.

Царська Росія вступила у війну, маючи недостатньо розвинену промисловість, зокрема такі галузі, як машинобудування, металообробка, хімічне виробництво. Слабкий виробничий потенціал цих та інших галузей промисловості примушував звернутися напередодні війни до імпорту парових машин, верстатів для обробки металу, газових і нафтових двигунів та іншого устаткування. До того ж, на переконання О.П. Реєнта та О.В. Сердюка, існуючі проблеми та можливість впливу на їх вирішення війни неадекватно оцінювались владою. Всупереч фактам, висловлювання в засобах масової інформації представників урядових кіл відзначались оптимістичними настроями. Більшість прогностичних оцінок, які можна знайти на сторінках тогочасної преси, обмежувались впевненістю, що під час війни зазнає збитків лише обіговий капітал у вигляді грошових заощаджень, запасів сировини і предметів споживання. При цьому абсолютно не згадувалося про можливі втрати від зношеності основного капіталу внаслідок затягування війни [21, с. 55].

Основними причинами припинення роботи значної кількості промислових підприємств регіону стали мобілізація і близькість лінії фронту. Так, в силу цих причин перестали працювати Дунаєвецькі суконні фабрики, в результаті бомбардування австрійськими військами м. Городка Подільської губернії загорівся завод Єфімова з виплавки чавуну та здійснення механічних робіт [27, арк. 106]. Проте зупинив роботу завод не внаслідок руй-

нування ворожою артилерією, яка завдала йому незначних пошкоджень. Його роботу паралізувала відсутність товарообігу і припинення виплат за виготовлені заводом вироби на суму 37 тис. крб. Зупинка підприємства мала важкі наслідки для економіки краю. Адже завод щорічно випускав 12-15 учнів, виготовляв сільськогосподарські машини, а також хороші токарні верстати для шкіл і полкових майстерень [27, арк. 108].

З початком війни на Поділлі закрилась Вінницька взуттєва фабрика Ярошинського внаслідок неможливості доставки матеріалу; лісопильний завод в с. Лука-Костянтинівська Літинського повіту припинив роботу внаслідок відсутності замовлень на лісоматеріали; від займання розлитого спирту згорів Довжоцький спиртзавод поблизу Кам'яця-Подільського [27, арк. 107 зв.].

Підприємства, які належали громадянам воюючих з Росією країн, були закриті внаслідок інтернування їх власників. Так, було закрито і опечатано Вінницький завод для очистки та обробки насіння Реббетге і Гізене, який належав німецькій фірмі; 4 серпня 1914 р. заарештовано директора Степанівського цукрового заводу, німецького підданого Віктора Августовича Шольца [27, арк. 106 зв.]. В січні 1915 р. накладено секвестр на майно Берлінської лісозаготівельної фірми Ріхарда Вольфовича Германа і віддано наказ поліції про розшук і арешт її майна на території правобережної України [25, арк. 82]. Крім того, існувало ряд підприємств і товариств, акціонерами яких були піддані ворожих країн, однак кількість належних їм акцій не дозволяла впливати на управління організаціями. В такому разі приймалось рішення про накладення арешту на долю прибутку пропорційно кількості акцій [26, арк. 365-373 зв.].

Закриття таких підприємств створювало проблеми для населення краю, адже нерідко ліквідовані чи закриті підприємства іноземців були чи не єдиними в своїй галузі на території повіту або губернії. Так, із закриттям згадуваного вже підприємства з очистки насіння, Вінницький повіт постав перед серйозною проблемою відсутності насіння, адже в губернії і так не вистачало зерна для посівної, а завезти його із-за кордону було неможливо. Для в'ясування ситуації навколо заводу згідно розпорядження Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора було створено спеціальну комісію з громадських діячів під головуванням повітового предводителя дворянства Севастьянова [27, арк. 111].

Значний об'єм роботи, пов'язаної із потребами війни, виконували дрібні підприємства. У цьому плані заслуговує на увагу виробнича діяльність Деміївського снарядного заводу, який розмістився на околиці Києва. Для його розбудови було використано приміщення горілчаного складу в с. Деміївці, технічне устаткування та персонал ремісничих шкіл Києва. Невдовзі підприємство одержало верстати новітніх конструкцій, які були евакуйовані із західних регіонів. На початку 1916 р. на Деміївському заводі вже налічувалося близько сотні верстатів і працювало 2600 робітників. Завод виготовляв чавунні дев'ятисантиметрові бомби, 58-міліметрові міни Дюмезіля, запальні стакани до 76-міліметрових гранат французького зразка, капсульні втулки для польової та гірської артилерії тощо. Місячна продукція заводу становила 1 млн крб. [21, с. 89]

Війна, призупинення та скорочення виробництва на багатьох заводах і фабриках, неможливість імпорту давали підстави на прогнозування на 1916 р. величезну нестачу сільськогосподарських машин і знарядь обробітку землі. Для недопущення цього було вирішено вдатись до ремонту реманенту. З цією метою використовувались існуючі вже майстерні при ремісничих і технічних навчальних закладах з робочим персоналом. Вихованці училищ працювали у рухомих ремонтних майстернях [30, арк. 119]. Організація, матеріальна допомога і технічне керівництво ремонтними заходами було покладене на ГУЗіЗ, господарча організація – на земства і сільськогосподарські товариства [30, арк. 119 зв.].

Серйозні вимоги війна поставила до легкої та харчової промисловості. Найбільш розвинутими в цьому плані на Правобережжі були борошномельна та цукрова галузі. Тут до війни розташовувались потужні райони млинарства, де зерно перемелювалось на 570 великих млинах. В одній лише Подільській губернії діяло близько 3600 млинів і крупорушок, які належали до різних розрядів, з яких 312 парових і газомоторних та 1694 водяних. Їх продуктивність у грошовому еквіваленті перевищувала 5,5 млн. крб. [21, с. 65].

Однак вплив війни на борошномельну промисловість виявився суперечливим. З одного боку, з початком військових дій зріс попит на борошно. З другого – війна припинила експорт зерна за кордон, внаслідок чого різко знизилась його ціна. Залишались на плаву власники товарних млинів, які мали запаси вугілля, або дістали додаткову можливість підвищити рівень своїх прибутків. В цілому негативні явища, які мали місце у залізничній системі країни, гальмували продуктивність млинарства в Україні, особливо в Подільській і Волинській губерніях. Через нестачу палива млини призупиняли виробництво, обмежували свою роботу однією зміною на добу або працювали через день. Тримались на плаву млини Київщини, які в середині серпня 1914 р. щодоби виробляли близько 50 тис. пудів борошна. Такі обсяги дозволяли деяким млинам забезпечувати борошном інші губернії Правобережжя та території України [15, с. 4].

Значну роль у роки війни відігравала цукрова промисловість України, що забезпечувала своєю продукцією армію й населення всієї Російської імперії. Перед війною в Російській імперії налічувалось 316 цукрових заводів, з них 155 на території Правобережної України. Така велика кількість заводів пояснювалась великими площами посівів цукрових буряків в регіоні та обсягом зібраної продукції [7, арк. 67]. Але внаслідок нестачі палива з перших же днів війни виникла загроза зриву кампанії цукроваріння. Головна причина полягала у небувалому напруженні, що запанувало на залізничних магістралях у західному напрямку – утворились великі затори на станціях, внаслідок чого було порушено планомірність і порядок на залізницях. У зв'язку з цим буряки надходили на цукрові заводи у зіпсованому стані, а мінеральне паливо подавалось в обмеженій кількості [21, с. 74]. У 1916 р. посівні площі буряка зменшились на Волині, порівняно з попереднім роком, на 32,8%, на Поділлі – на 21,4%, на Київщині – на 11% [21, с. 77]. Проте, незважаючи на такі труднощі, цукровикам Правобережжя вдалося видобути 65 568 765 пудів цукру (загалом по губерніях України – 106 790 813 пудів) [7, арк. 67].

Незважаючи на доволі непоганий результат в галузі і неодноразові випуски урядом із вільного запасу цукру (останній в 1915 р. – 3 млн. тонн), ціна на нього залишалася високою [5, арк. 1008]. Власники заводів не поспішали збувати свій цукор, притримуючи його, сподіваючись на подальше підвищення цін на продукцію, а спекулянти, зі свого боку, піднімали ціну. Ситуація в цукровій галузі Південно-Західного краю викликала занепокоєння, власне, і у влади, адже цукрова промисловість регіону давали значні прибутки населенню в осінній період і поповнювала щороку державну казну на 150 млн. крб. В ситуації, що склалася, група депутатів Державної Думи від Правобережних губерній в складі П.І. Балашова, К.П. Григоровича-Барського, В.Я. Демченка, А.А. Кіха, Н.Н. Можайського, Д.Н. Чихачова і В.В. Шульгіна перед від'їздом з Петербурга відвідала міністрів сільсько-го господарства (Л. Барка) і промисловості (С.І. Томашова). Мова йшла про становище сільського господарства і промисловості Правобережної України та шляхи подолання кризових явищ у галузі [2, с. 1].

З усіх промислових галузей у найважчому становищі опинилася спиртогорілчана промисловість. На території Київської, Подільської та Волинської губерній діяло 297 заводів, на яких виробляли спирт і горілчані напої. Питома вага цієї продукції складала 10% від усього фабрично-заводського виробництва краю. В одній лише Подільській губернії працювало 100 виноробних заводів та 30 спиртоочисних відділень, річна продукція яких перевищувала 5,7 млн. крб. [21, с. 76] Проте з початком війни було видано царський указ, згідно якого заборонялося виробництво та реалізація горілчаних напоїв у торговельній мережі. Так, в Київській губернії лише протягом серпня 1914 р. було закрито 84 державних пункти продажу спиртних напоїв. З них 5 закрито за рішенням сільських товариств і 79 – згідно постанови управляючого акцизними зборами. На вересень того ж року планувалось закриття ще 100 таких закладів [10, с.25].

Занепад галузі мав також важкі соціальні та економічні наслідки, адже значення винокурної промисловості в загальнодержавному житті було великим. В ній було залучено капіталів близько 200 млн. руб. і зайнято 2,5 млн. працівників. Для виробництва спирту в сільському господарстві висаджувались мільйони десятин картоплі [1, с. 11].

Ситуація ускладнювалась ще й тим, що Міністерство фінансів зобов'язалось прийняти від заводів партії спирту обсягом близько 93 млн. відер, з яких 30 млн. відер до 1 січня 1915 року. Але в розпорядженні держави було вільних спиртосховищ лише на 11 млн. відер [21, с. 77]. Отже, неможливість збуту продукції виноробних заводів завдала цій галузі промисловості величезних збитків. До того ж, з початком війни уряд розпочав масову боротьбу з пияцтвом, що значно зменшило продаж спиртних напоїв у роздрібній торгівлі.

Загалом до початку 1915 р. значне скорочення виробництва спостерігалось по усій Україні. У Київській губернії з 1 по 25 листопада відбувся спад виробництва на 8 підприємствах [29, арк. 4зв.-5]. У Волинській губернії з 20 липня по 1 листопада виробництво припинилось на 72 підприємствах [28, арк. 12 зв.-14 зв.] (на 1 січня до них додалось ще 20 підприємств) [28, арк. 2 зв., 6 зв., 24 зв.], 44 підприємства скоротили виробництво [29, арк. 5], і лише 14 підприємств збільшили об'єм виробництва продукції

[28, арк. 3 зв., 5 зв., 11 зв.]. В силу різних причин призупинили роботу ряд промислових підприємств Подільської губернії [27, арк. 115 зв.-116]. З перелічених додатків видно, що головними причинами скорочення та припинення виробництва на промислових підприємствах регіону були проблеми із залізничними перевезеннями, падіння попиту на продукцію в умовах війни, неможливість доставки сировини і матеріалів, жорстокі умови конкуренції тощо.

За іншими даними, перший рік війни призвів до скорочення чисельності промислових підприємств у Російській імперії на 8,4%, а в губерніях Правобережної України – на 9,4%. У Волинській губернії цього ж регіону, західна частина якої стала ареною військових дій, кількість працюючих підприємств зменшилась на 13,5% [14, с. 88]. Однією з головних причин цього була нестача робочих рук на підприємствах. Беручи до уваги нестачу робочої сили на великих підприємствах, уряд вже на початку війни намагався бодай частково врегулювати пропозицію праці і зайнятість населення. Представникам фабричної інспекції пропонувалось переводити робітників малих підприємств, які в силу різних обставин припинили свою діяльність, на фабрики і заводи, де катастрофічно не вистачало робочих рук [23, с. 5].

Значний вплив на розвиток економіки краю, як вже згадувалось вище, мала недостатня розгалуженість залізниць. З початком війни перевага в перевезеннях надавалась військовій техніці та солдатам. З часом, зрозумівши важливість залізниці для комерційних перевезень, міністерство шляхів сполучення визнало можливим у ході військових перевезень збільшити відсоток комерційних перевезень на умовах, що всі військові перевезення мали здійснюватись без найменшої затримки; вільна пропускна і перевізна здатність мала використовуватись для місцевих перевезень; рух комерційних потягів узгоджувався з військовим розкладом із перевагою руху останнього.

Крім того, для комерційних перевезень відводилась частина військових вагонів до того часу, поки в них не виникне потреба [24, с. 4].

Таким чином, промисловість Правобережної України в роки війни переживала складні часи. Нестача робочих рук внаслідок мобілізації і евакуації, перебої у постачанні сировини через недосконалість залізничної мережі і відсутність збуту продукції із-за припинення фінансового обороту в регіоні справили неоднозначний вплив на промисловий розвиток.

Для порівняно незначної частини населення Правобережжя джерелом прибутку слугувало кустарництво. В Подільській губернії нараховувалось близько 78 тис. кустарів, або близько 2,5% всього сільського населення. Головним чином кустарне виробництво було поширеним в Ямпільському і Проскурівському повітах. З кустарних виробництв найбільш розвинутим було ткацьке – 40 тис. осіб, шевське – до 10 тис., гончарне – до 3 тис. осіб. Далі йшли кушнірське, шкірне, ковальське і деревообробне. Кустарному виробництву селяни приділяли близько 185 днів на рік, тобто більше, ніж землеробству [16, с. 4].

Кустарний відділ Київської губернської земської управи влітку 1916 р. провів обстеження кустарної промисловості в губернії у зв'язку з військовими діями. В результаті обстеження було виявлено, що до вій-

ни кустарним промислом займались переважно міщани повітових міст губернії. Серед сільського населення кустарний промисел був розвинутий погано. Виробляли вони переважно предмети сільськогосподарського призначення: знаряддя праці, гончарні вироби, деякий одяг та взуття. Та з початком війни попит на предмети широкого вжитку зріс і промисел в селах Київщини став швидко розвиватись. Частково його успішному розвитку в губернії сприяла організація Київською губернською земською управою штату інструкторів з кустарної промисловості. Відчутний поштовх розвитку кустарної промисловості дали кустарні кооперативи, або артілі, організовані губернським земством [13, с.20-21]. Найбільшого поширення набула шевська кустарна промисловість. Артїлі шевців отримували замовлення від губернської земської управи і непогано на цьому заробляли. Так, за день один швець міг заробити 12-14 крб. [13, с. 20-21].

Немалі прибутки українському селянству приносила торгівля яйцями та іншими продуктами птахівництва. Вартість їх експорту, наприклад, з Подільської й Харківської губерній в окремі роки досягала 2 млн. крб. [20, с. 12] Якщо взяти до уваги, що з України в значних обсягах вивозились на зовнішні ринки також домашні тварини, хміль, висівки, макуха, льон, коноплі та інші продукти сільського господарства, стане зрозуміло, яких величезних втрат зазнали селянські господарства в зв'язку з припиненням експорту із самого початку війни. Вони в декілька разів перевищували ті суми, які селяни могли заощадити після припинення продажу горілчаних напоїв і отримання казенних пайків [20, с. 12].

В період війни поширеним явищем була спекуляція та стихійна торгівля в місцях великого скупчення людей. Такими місцями, перш за все, були залізничні вокзали і станції, порти тощо. Ось свідчення одного з офіцерів, який залізницею супроводжував мобілізованих запасних до театру військових дій: «На всіх станціях під час зупинки поїзда торгівці продають зелень, дуже низької якості пиво, несвіжу ковбасу, а також денатурат, одеколон і вежеталь. На деяких станціях знаходяться будинки розпусти, де також продають спиртне. За таких порядків на залізниці підтримувати дисципліну солдатів і попереджувати втечі дуже важко» [6, арк. 184].

У зв'язку з впливом на промисловість та сільське господарство бойових дій, виникли складнощі в країні з товарами широкого вжитку. Поширеним явищем стала спекуляція. У спеціальному повідомленні Подільської губернської управи Головному Комітету Всеросійського Союзу міст зазначалося, що ціни на всі продукти сільського господарства сильно зросли з початком війни [7, арк. 35]. Так, на Поділлі ціни на хліб (в зерні) до кінця квітня 1915 року піднялися, порівняно з цінами за червень 1914 року на 37%, ціна круп піднялась на 23%, борошна – на 18%, картоплі – на 20%, соломи – на 48%, сіна – на 33%, дров – на 24%, худоби – на 24%, м'яса – на 3%, сала – на 13%, яєць – на 9%, шкіри – на 47%. Зростання цін розпочалося з вересня місяця і для більшості продуктів досягло свого піку в лютому, а потім у березні і квітні (ймовірно, під впливом можливої реквизиції) дещо знизились [7, арк. 35 зв.]. Ці середньостатистичні дані стосувалися, головним чином, сільських місцевостей. В окремих пунктах і особливо у великих містах інтенсивність зростання цін була ще значні-

шою. Для боротьби з подорожчанням встановлювалися обов'язкові такси на всі предмети першої необхідності Літинським та Ушицьким земствами і громадськими управліннями міст Бару, Жмеринки та Ольгополя [7, арк. 35 зв.]. Часткові такси визначені і в інших містах Подільської губернії. Було встановлено добовий розмір необхідної кількості продуктів харчування – пайка – і визначено його середню вартість.

В ситуації, що склалася, 25 лютого 1915 року вийшла обов'язкова постанова Головного Начальника Київського Військового Округу, генерал-ад'ютанта Л. Троцького такого змісту: «На основі Правил про місцевості, оголошені на військовому стані, постановляю: видати нижчезказану обов'язкову постанову для всіх місцевостей, які входять в Київський військовий округ. Винні в піднятті цін на всі предмети споживання поверх розцінок (такс), встановлених громадськими, міськими та земськими управліннями, піддаватимуться в адміністративному порядку, окрім позбавлення волі на термін строком до трьох місяців чи штрафу до трьох тисяч карбованців, – засланню у Східні губернії Росії на весь період військових дій. Накладені стягнення на порушення даної постанови приводяться до виконання поліцією в термін, не пізніше трьох днів з дня пред'явлення обвинуваченому суті накладеного на нього стягнення. На основі цього повноважую начальників губерній, що входять до складу дорученого мені округу, застосовувати у всіх повітах, оголошених на військовому стані, дану обов'язкову постанову і терміново опублікувати її для громадської обізнаності» [17, с. 1].

Таку ж таксу 11 березня 1915 року встановлено в м. Кам'янці-Подільському, на підставі розпорядження Подільського губернатора від 7 березня 1915 року за №887 [19, с. 2]. Проте вже в квітні для більшості продуктів її було відмінено. Це пояснювалося тим, що в місто прибула значна кількість військових частин, які почали скуповувати для себе продукти. Крім того, в Кам'янці-Подільському закуплявся провіант для військ, розташованих в Бессарабії [8, арк. 93]. Все це призвело до вичерпання місцевих запасів, а весняне бездоріжжя, проблематичність підвезення товарів залізницею і заборона постачання хліба з Бессарабії вплинули на підвищення цін [8, арк. 93]. Скористались ситуацією єврейські торгівці. Скуповуючи хліб у Могилівському повіті, де ціни на нього були нижчими, вони перепродували його в Кам'янецькому (про це повідомлялося в телеграмі Могилів-Подільської комісії із скупки товарів першої необхідності подільському губернаторові від 16 жовтня 1915 р.) [8, арк. 31 зв.].

Схожа ситуація простежувалась і на території Волинської губернії. На товари першої необхідності встановлювався твердий тариф. Однак торгівці часто його ігнорували, а поліція дивилась на це крізь пальці. Тарифікація цін торкнулась насамперед м'ясних і хлібобулочних виробів, різних круп, овочів; також були встановлені граничні розміри цін на сіль, цукор, сірники, мило, гас, вугілля, зернові та інші товари першої необхідності. Окрім високих цін на продукти, в Луцьку відчувалась гостра їх нестача. В січні 1915 р. для ліквідації дефіциту товарів потрібно було: 10 вагонів солі, 10 – цукру, 40 – пшениці, 20 – жита, 10 – вівса, 10 – гасу, 8 – різних круп, 6 – нафти і вугілля та багато інших товарів [22, с. 37-38]. 31 липня 1914 р. в м. Житомирі від-

булось екстрене засідання міської думи, на якому було вироблено та затверджено таксу на предметі першої необхідності [11, с. 3]. Крім того, у зв'язку із поятою в м. Рівне спекулянтів зерном, головнокомандувач у серпні 1915 р. наказав міським управлінням встановити розмір запасу для продажу торгівців зерном, сіном, борошном, крупою, тощо, а також зайнятись відкриттям торгових точок від міста з метою уникнення страйків з боку торгівців і потерпання від них населення [8, арк. 3].

Крім суб'єктивних факторів, що впливали на зростання цін, були й об'єктивні, пов'язані зі значним зростанням транспортних витрат, продажем оптового товару виключно за готівку. Так, у місті Ковелі з початком війни товарна станція була закрита для прийому приватних вантажів. Усі товари, що надходили, вивантажувались на сусідній станції, звідти гужовим транспортом доставлялись за 20 верст у Ковель [22, с. 38]. Через перебіг у залізничному постачанні в глибокому тилу створились нові умови торгівлі. Торгівці віддалилися від «перших рук» виробника і купували товар через треті-четверті руки підприємців. Це призводило до зростання цін на 50% від їх попередньої вартості [31, арк. 2 зв.].

Залізниця приймала приватні вантажі лише до Козятина. Звідти до замовника вони потрапляли гужовим транспортом через етап Проскурівського, Старокосянтинівського, Ізяславського, Острозького і Рівненського ринків. Кременецько-Дубнівська гілка залізниці, що раніше постачала значну частину Волинської губернії товарами, внаслідок військових дій була паралізована. Станція Волочиськ, через яку продукти та товари першої необхідності потрапляли на південь губернії, не працювала. Щоб дістати вагони в забороненому районі (західніше Козятина – П.К.), доводилось, за словами купців, платити значні хабарі (від 100 до 300 крб. за вагон) [31, арк. 2 зв.-3]. За відсутності нормальних гужових шляхів, особливо в бездоріжжя, купцям доводилось за гужове перевезення платити 2 коп. і більше за пуд товару в розрахунку на версту шляху. Перевезення на відстань 100 км і далі ставали невігідними, що призводило до подальшого зростання цін [31, арк. 3].

Особливо складним стало становище Правобережних губерній після примусової евакуації населення і майна в червні-жовтні 1915 р. Головний начальник постачання армій Південно-Західного фронту генерал Маврін відзначав: «Останнім часом в губерніях, що входять до складу Південно-Західного фронту, спостерігається різке підвищення цін на предмети першої необхідності. Це явище викликане частково недостатнім підвозом, внаслідок перевантаженості залізниці, а частково спекуляцією торгівців-гуртовиків. Що стосується прикордонних повітів Волинської і Подільської губерній, то в них особливо гостро відчувається нестача продуктів внаслідок того, що всі їх надлишкові запаси були вивезені під час евакуації цього району в липні-вересні 1915 р.» [8, арк. 430]. В зв'язку з цим генерал Маврін дав наказ керівникам губерній, що входять в район Південно-Західного фронту, за допомогою органів місцевого самоуправління терміново вияснити потребу населення в продуктах і предметах першої необхідності та вжити заходів для ліквідації цієї проблеми шляхом організації гуртових складів і магазинів у необхідних районах [8, арк. 430 зв.].

Отже на території Правобережної України в силу об'єктивних та суб'єктивних обставин такси на продукти і предмети першої необхідності діяти не могли. Близькість фронту, відсутність постачання регіону вказаними товарами через завантаженість залізниць, евакуація населення та майна з прифронтових районів – все це неоднозначно впливало на цінову політику в краї. До того ж ціни здебільшого визначалися за допомогою самих торговців, які їх максимально підвищували, щоб під загрозою штрафу чи арешту можна було торгувати без ризику.

В нелегкій справі постачання предметів першої необхідності на допомогу населенню приходили і земства. Так, Подільське губернське земство через губернську касу дрібного кредиту успішно кредитувало товариства ґрунтових закупок товарів першої необхідності (таких товариств в губернії налічувалось 4) [7, арк. 35 зв.]. За межі губернії заборонялось вивезення худоби і проводилась закупка губернським земством худоби для потреб армії.

За таких обставин органи міського самоуправління клопотали про надання урядом фінансової допомоги на продовольчі потреби. Так, Особлива нарада з продовольства асигнувала Кам'янець-Подільському повітовому земству 150 тис. карбованців позики, м. Могилеву – 30 тис. карбованців, Новій Ушиці – 10 тис. карбованців. Здійснювались певні заходи, спрямовані на унормування продовольчого питання, обчислення потреб продовольства для кожного міста і навіть приміських околиць. Постановою Кам'янець-Подільської міської думи від 14 листопада 1915 р. встановлювалася місячна норма продуктів першої необхідності для жителів міста і повіту [21, с. 357].

У зв'язку із складною ситуацією з продовольством, 17 серпня 1915 р. було прийнято новий закон про порядок надання позик для придбання предметів першої необхідності. Згідно закону, фінансуванням міст для закупки продовольчих продуктів і подальшої реалізації їх населенню керувала спеціальна рада з продовольчого питання, створена при Управляючому землеустроєм та землекористуванням. Спеціальна рада на засіданні 15 вересня 1915 р. ухвалила два способи кредитування продовольчих закупівельних операцій міст: 1) в приватних банках з наданням урядової гарантії; 2) з наявних коштів державного казначейства для міст з недостатньою кредитоздатністю [4, арк. 28]. Прохання про позики на продовольчі операції направлялися через губернатора у сформовані місцеві Ради при уповноважених голови Спеціальної Ради з продовольчого питання [4, арк. 35].

8 листопада 1915 р. начальник військових сполучень армій Південно-Західного фронту генерал Павський з метою врегулювання дій з постачання населення продуктами і предметами першої необхідності та з метою недопущення штучного підвищення цін на зазначені товари наказав створити в губернських містах, а також в найбільших населених пунктах губерній Правобережної України спеціальні комісії. До їх складу мали входити представники адміністрації, громадських організацій, торгово-промислових організацій, а при їх відсутності – обраних від торгового стану і представників кооперативних товариств [8, арк. 267]. На обов'язки комісії покладалось: 1) з'ясування потреби населення даного району в постачанні предметів першої необхідності; 2) виписка на ім'я комісії про-

дуктів; 3) розподіл отриманих товарів; 4) нагляд за недопущенням зосередження продуктів у руках окремих осіб з метою спекуляції; 5) нагляд за недопущенням накопичення продуктів в кількості, що перевищує потреби населення; 6) перешкодження виписки продуктів, які не відносяться до предметів першої необхідності; 7) ведення обліку продуктів і недопущення утворенню таємних запасів тощо. Виконання замовлень комісії вважалося першочерговим, порівняно з приватними замовленнями [8, арк. 268].

Реакція на даний наказ була доволі швидкою. Так, в Подільській губернії вже 12 листопада 1915 р. почала роботу Летичівська спеціальна повітова комісія з постачання населення продуктами і предметами першої необхідності [8, арк. 313-313 зв.]. Подібні комісії розпочали діяльність в Гайсині, Вінниці, Літині, Балті та інших повітових центрах губернії [8, арк. 320, 323-324 зв., 336-337, 341-342]. Розпочавши свою діяльність, Летичівська комісія встановила, що для задоволення місячної потреби населення необхідні наступні предмети першої необхідності: керосину – 5 вагонів, солі – 10 вагонів, пшона – 2 вагони, кукурудзи і кукурудзяного борошна – 10 вагонів, різноманітної крупи – 1 вагон, олії і конопляного масла – 1 вагон, оселедців – 2 вагони, чаю – 50 пудів, сірників – 200 ящиків, цукру – 10 вагонів, перцю – 10 пудів, свічок стеаринових – 50 пудів і сірого мила – 3 вагони [8, арк. 313].

Отже, війна здійснила надзвичайно негативний вплив на розвиток промисловості Правобережних губерній. Більшість підприємств призупинили чи скоротили виробництво в силу різних причин. Падіння рівня промислового розвитку призвело до більшого поширення кустарних промислів, представники яких намагались бодай частково задовольнити потреби місцевого населення. В сфері торгівлі визріла проблема постачання населення предметами першої необхідності на території Правобережної України, яка в роки війни перетворилась на одну з головних для військової і цивільної влади. Швидкому і ефективному її вирішенню перешкождали як об'єктивні (близькість і мінливість лінії фронту, евакуація майна, нестача робочих рук для вчасного збору урожаю, перебої у постачанні тощо), так і суб'єктивні (спекуляція) фактори.

Список використаних джерел:

1. Винокуренная промышленность и крестьянское хозяйство // Южно-русская сельскохозяйственная газета. – 1914. – №47. – 11 декабря.
2. Война и хозяйственная жизнь // Киевлянин. – 1914. – 1 августа. – №210.
3. Григорчук П., Романюк І. Соціально-економічне становище Поділля в роки Першої світової війни // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнародної наукової конференції 14-15 травня 1998 р. – К., 1998. – С. 67-69.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д-230. – Оп. 1. – Спр. 1567.
5. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 102. – Оп. 265. – Спр. 1022.
6. ДАРФ. – Ф. 76. – Оп. 1. – Спр. 85.
7. Державний Архів Хмельницької Облaсті (далі ДАХО). – Ф.233. – Оп. 1. – Спр. 558.
8. ДАХО. – Ф.227. – Оп. 1(Т.5). – Спр. 8612.
9. Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі. – Львів: Каменяр, 1966. – 166 с.

10. Киевская земская газета. – 1914. – 19 сентября. – №36.
11. Киевская мысль. – 1914. – 1 августа. – №209.
12. Кудь В.О. Соціально-економічні передумови селянського руху на Волині в 1907-1917 рр. // Укр. істор. журн. – 1973. – №7. – С. 77-84.
13. Кустарная промышленность в Киевской губернии // Киевская земская газета. – 1916. – 12 августа. – №60.
14. Лазанська Т.І. Німці – виселенці українських губерній в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2002. – Вип. IV. – С. 84-110.
15. Обзор хлебных рынков // Киевлянин. – 1914. – 14 августа. – №223.
16. Подолия. – 1914. – 1 октября. – №102.
17. Подольские губернские ведомости. – 1915. – 7 марта. – № 19.
18. Подольские губернские ведомости. – 1915. – 21 марта – №21.
19. Подольские губернские ведомости. – 1915. – 17 октября. – № 75.
20. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Загострення суперечностей в імперському суспільстві у роки першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) // Проблеми історії України XIX – XX ст.: – К., 2004. – Вип. VII. – С. 5-47.
21. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Перша світова війна і Україна. – К.: Генеза, 2004. – 473 с.
22. Соловийов О. Економічне становище Волині в роки Першої світової війни // Вісник Волинського державного університету. – 1997. – №2. – С. 35-40.
23. Урегулирование предложения труда // Киевлянин. – 1914. – 6 августа. – № 215.
24. Усиление коммерческих перевозок // Киевлянин. – 1914. – 10 августа. – №219.
25. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДІАУ). – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3262.
26. ЦДІАУ. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 5884.
27. ЦДІАУ. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 191.
28. ЦДІАУ. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 743.
29. ЦДІАУ. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 744.
30. ЦДІАУ. – Ф. 707. – Оп. 258. – Спр. 336.
31. ЦДІАУ. – Ф. 715. – Оп. 1. – Спр. 1739.

In this article the position of industry, trades, trade on territory of Pravoberezhna Ukraine is characterized in the years of the First World War.

Key words: industry, factory, enterprise, light industry, food industry, mill, trades, rate, trade.

Отримано: 22.11.2009